

УДК 316.3

Державний кордон як соціальний інститут та соціокультурний конструкт: перспективи соціологічного аналізу

О. О. УСЕНКО

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків, Україна,
E-mail: usenkoolga@mail.ru**Авторське резюме**

В статті аналізуються теоретико-методологічні підходи до вивчення державних кордонів. Аргументується складність та многогранність цього поняття як змінного в залежності від історичного, політичного та соціокультурного контексту.

Автором розглянуто можливості вивчення кордону як соціального інституту та як соціокультурного конструкту. Автор зазначає, що інституціонально кордон формується досить чітко і більшість соціологічних теорій звертаються до цього поняття саме крізь призму функціонального підходу. Однак не беручи до уваги такі фактори, як повсякденні практики індивідів, культурні та символічні чинники, зрозуміти місце та роль державного кордону майже неможливо. Розуміння того, що вивчення державного кордону лише як соціального інституту є недостатнім, призводить до актуалізації необхідності використання соціокультурного підходу.

Окрему увагу у статті приділено можливостям міждисциплінарного вивчення державного кордону України та кордонів загалом. Так на думку автора спираючись на засади соціології, культурології, політології, історії та розглядаючи кордон крізь призму різних наукових дисциплін можна отримати найбільш повні та досконалі відповіді на актуальні дослідницькі питання.

Ключові слова: кордон, соціальний інститут, соціокультурний конструкт, структурний функціоналізм, інституціоналізм, символічний інтеракціонізм, міждисциплінарний підхід.

State border as social institute and cultural construct: prospects of sociological analysis

O.O. USENKO

V. N. Karazin Kharkiv national university, Kharkiv, Ukraine, E-mail: usenkoolga@mail.ru

Abstract

The paper examines theoretical and methodological approaches to the study of state borders. Complexity of the concept of state border is analyzed as variable and depending on the historical, political and socio-cultural context.

The author considers the possibility of studying the border as a social institution and as a cultural construct. The author notes that institutionally border forms quite clearly, and most sociological theories refer to this concept in the light of the functional approach. However, we should also pay attention to such important factors as the everyday practices of individuals, cultural and symbolic factors, without them understanding of the place and the role of the state border is almost impossible. The study of the state border only as a social institution is insufficient and it leads to the need for updating the socio-cultural approach.

In particular, the applicability of functional and sociocultural approaches were analyzed as well as prospects of interdisciplinary study of the state border of Ukraine and borders in general. So, based on the principles of sociology, cultural studies, political science, history and considering the boundary in the light of various scientific disciplines can get the most complete and perfect answers to the key research questions.

Keywords: border, social institution, cultural construct, structural functionalism, institutionalism, symbolic interaction, interdisciplinary approach.

Постановка проблеми. Геополітичне становище Європи за останнє сторіччя зазнало значних змін. Розпад Радянського Союзу та утворення на його території нових суверенних держав дали поштовх до переосмислення сутності та структури простору. Це створює необхідність детального вивчення глобальних процесів, які відбуваються навколо, зокрема актуальними залишаються дослідження побудови нових ідентичностей на пострадянському просторі, наслідки та сприйняття зростаючого рівня європейської інтеграції, необхідність прийняття єдиної моделі побудови нації та укладання стратегії розвитку країн, що отримали

незалежність у 1990-ті роки. Роль державних кордонів змінюється як на європейському, так і на пострадянському просторах. Зовнішні сусіди створюють необхідність побудови нової прикордонної політики. Іншим стає співвідношення функцій, зміцнюються кордони між пострадянськими країнами, що до цього були умовними. Все це змушує вчених звернути особливу увагу на дослідження кордонів.

Аналіз досліджень і публікацій. Традиційно кордон є об'єктом вивчення кількох наукових дисциплін: географії, політології, лімології та історії. Кожна галузь виділяє своє визначення даного поняття, які, однак, є занадто «вузь-

© О. О. Усенко, 2015

кими» і недостатніми для соціологів. У соціології основними напрямками теоретичного вивчення державного кордону є інституційний та соціокультурний підходи. В межах першого доцільним є використання ідей Г. Зіммеля, П. Бурд'є, Р. Мертона. Для вивчення процесу соціокультурного конструювання значущими є нароби соціологів та антропологів А. Ападураї, П. Сорокіна, О. Бреднікової, О. Нікіфорової, Л. Сокурянської, Ю. Сороки, О. Філіппової та інших.

Мета дослідження – аналіз існуючих підходів до соціологічного аналізу державних кордонів, а саме – вивчення кордону як соціального інституту та як соціокультурного конструкту.

Виклад основного матеріалу. Для сучасних соціогуманітарних наук найбільш поширеним є трактування поняття державного кордону як соціального інституту. А саме – розуміння його як сталої форми організації спільної діяльності людей, що реалізується у певних установах та за певними нормами і зразками. Місце кордону у суспільстві віддзеркалює прийняту модель нації та існуючу ієрархію територіальних ідентичностей.

Серед теоретико-методологічних підходів до вивчення державного кордону як соціального інституту можуть бути використані структурний функціоналізм та інституціоналізм.

У рамках структурного функціоналізму суспільство трактується як соціальна система, що складається із певних структурних елементів, кожен з яких виконує власні специфічні функції. Згідно з цим підходом державний кордон є соціальним інститутом, що пройшов певний процес виникнення та становлення – інституціоналізацію.

Концепція соціального інституту активно розвивається і в межах інституціонального напрямку, що виникає на рубежі XIX-XX ст. У рамках цього підходу отримує подальший розвиток ідея щодо соціального інституту як основного структурного елемента суспільства, що за період свого існування зазнає певних змін. Значна роль у теоріях інституціоналізму відводиться індивіду та правилам, нормам і цінностям, що він підтримує.

Інституціонально кордон формується достатньо чітко і більшість вітчизняних учених звертаються до цього поняття саме крізь призму функціонального підходу. Так, Ілля Кононов стверджує, що кордон з соціологічної точки зору може бути визначений як соціальний інститут, що створює відносно замкнуті поля інституціональної регуляції [5, с. 48]. Світлана Хобта зазначає, що державний кордон як соціальний інститут функціонує передусім в організаційному та правовому сенсі [11, с. 42].

Державний кордон України являє собою систему установ, «в яких певні люди, обрані членами груп, отримують повноваження для виконання певних та безособових функцій задля задоволення існуючих індивідуальних і су-

спільних потреб і заради регулювання поведінки інших членів груп» [13, с. 96-97]. При цьому державний кордон є об'єктивним (тобто таким, існування якого не залежить від волі одного окремого індивіда) та обов'язковим (тобто примусовим, джерелом нав'язування певної поведінки) [2, с. 76].

Як і будь-який інший соціальний інститут, державний кордон України пройшов процес виникнення та формування, тобто – інституціоналізації. Цей процес означає «перетворення певного соціального феномена на «організований заклад», тобто на формалізований, впорядкований процес із певною структурою відносин, ієрархією влади різних рівнів та іншими ознаками організації [9, с. 5]. Згідно з поглядами Т. Парсонса, інституціоналізація являє собою такий процес, завдяки якому складається й зберігається соціальна структура (цит. за: [7]). На думку В.І. Добренькова та А.І. Кравченко, саме соціальні інститути виступають «опорними точками громадського порядку, тими китами, на яких тримається соціальний світ» [2, с. 74].

Встановлення соціального інституту завжди супроводжується побудовою певної структури, зокрема шляхом утілення обмежень. Такої думки додержуються Д. Норт, що називає інститути «правилами гри в суспільстві» [12] та А.Є. Шастика, який розглядає інститут як правила, що обмежують поведінку та механізми контролю цих правил [12].

Адміністративні норми контролю є основним елементом соціального інституту і на думку Т.І. Заславської. Структура соціального інституту, що була розроблена вченою, є вкрай корисною для вивчення державних кордонів та процесу їх інституціоналізації.

Т.І. Заславська виділяє чотири елементи структури інститутів:

- формальні норми і правила, що регламентуються владними та управлінськими органами: правові, адміністративні та організаційні;
- неформальні норми, вкорінені в культурі суспільства;
- механізми державного контролю за виконанням встановлених норм і правил;
- механізми громадського контролю [3, с. 112-114].

Перші ознаки утворення інституту держкордону виникають із початком існування української державності, проте інститутом у повноцінному науковому розумінні він стає лише за розбудови держави у сучасній історії. Зокрема сьогодні норми існування держкордону закріплені у Конституції України на низці правових актів. За виконанням формальних норм стежить спеціальна комісія, адміністративно-правовий контроль безпосередньо на лінії кордону виконує митна служба, в надзвичайних ситуаціях до неї долучаються й Збройні сили України. Крім того, існують певні неформальні соціокультурні норми, до яких можна віднести, наприклад, звичку людей, що часто перетинають кордон

між Україною та Росією мати одночасно кілька бланків міграційних карток. Формальною нормою є процедура отримання при перетині кордону бланку міграційної карти, заповнення її на спеціальній стійці та перехід безпосередньо до зони перевірки, де й пред'являється міграційна картка. В той самий час власне процес заповнення карт контролюється одночасно як офіційно, працівниками прикордонної служби (адміністративно-правовий контроль), так і іншими громадянами (суспільний контроль). Останній виражається, наприклад, у тому, що у випадку перетину кордону вперше співвітчизники допоможуть, підкажуть та звернуть увагу на особливості процедури отримання міграційної картки. Заславська Т.І. зазначає, що сукупна робота елементів соціального інституту породжує стійкі практики: «Суспільно значущий підсумок функціонування інститутів проявляється в характері (якості, ефективності) відповідних соціальних практик. Однак він визначається не лише правилами гри, але й поведінкою гравців (соціальних акторів), яким ці правила адресовані» (цит. за: [12]). Впливаючи на поведінку індивідів, соціальні інститути безпосередньо впливають й на суспільство загалом. На сьогодні у науці при існуючому та розвинутому інституціональному підході майже відсутнє є вивчення процесу соціокультурного конструювання державного кордону. Цікавим у такому контексті є розгляд кордону як соціокультурного конструкта та дзеркала соціальних відносин; вивчення сприйняття кордону населенням та його ролі як символу. Основою такого підходу можуть стати напрацювання соціологів та антропологів А. Ападураї, О. Бреднікової, Л. Малес, О. Нікіфорової, П. Сорокіна, Ю. Сороки та О. Філіппової. Під соціокультурним підходом ми розуміємо синтез соціологічної та культурно-антропологічної теорій. Такі засади дозволяють інтерпретувати соціальні явища та їх культурні наслідки найбільш повно.

Місце та роль державного кордону у суспільстві створюється сукупністю соціальних та культурних факторів, у процесі їх взаємодії між собою та із індивідами. В певних аспектах можливим є відносне домінування соціального над культурним чи навпаки, проте повне поглинання одного іншим є майже неможливим.

Державний кордон є одночасно і соціальним, і культурним феноменом. Він одночасно і «інститут», і «символ». Певні норми щодо місця та ролі кордону закріплені у законодавстві, а отже, є некерованими з боку особистості, одночасно з чим ставлення та суб'єктивні оцінки щодо даного феномена є особистісно-керованими. Те, як саме проходить конструювання «соціального» та «культурного» аспектів державного кордону, і може бути об'єктом соціологічного дослідження.

З огляду на багатогранність поняття державного кордону та підходів до його аналізу, методи дослідження даного феномена теж можуть бути різними. З метою розуміння місця й ролі

державного кордону у суспільстві в рамках концепції символічного інтеракціонізму, слід зосередити увагу на поведінці діючих індивідів. Вважається, що задля отримання найдостовірнішої інформації, дослідник має зрозуміти процес інтерпретації індивідом своїх дій зсередини. Адже цей процес неможливо зрозуміти, звертаючись лише до умов, що передують власне процесу. Звичайно, ці умови (що передують процесу) допомагають його осмисленню. Проте оскільки інтерпретація здійснюється діючою одиницею в термінах формування значень, оцінювання об'єктів, прийняття рішень, то процес повинен розглядатися з точки зору діючої одиниці. Отже дослідник має прийняти роль діючої одиниці.

Намагання зрозуміти процес інтерпретації, залишаючись осторонь так званим «об'єктивним» спостерігачем і відмовляючись прийняти роль діючої одиниці, призводить до певного ризику: об'єктивний спостерігач схильний включити в процес інтерпретації свої власні здогадки замість того, щоб зрозуміти процес так, як він відбувається у діючої одиниці.

Г. Блумер зазначає, що з точки зору символічного інтеракціонізму, соціальна організація є структурою, всередині якої діючі одиниці розвивають свої дії. Структурні характеристики, такі як «культура», «соціальна система», «соціальна стратифікація» або «соціальні ролі», створюють умови для їх дії, але не детермінують їх дію [1, с. 179]. Люди – тобто діючі одиниці – не діють стосовно культури, соціальної структури і т.д.; вони діють відносно ситуацій. Соціальна організація входить в дію лише в тій мірі, в якій вона створює ситуації, в яких люди діють, в якій вона постачає набори символів, які люди використовують в інтерпретації ситуацій. Ці дві форми впливу соціальної організації важливі.

У стабілізованих суспільствах, таких як ізольовані примітивні племена або селянські громади, цей вплив, безумовно, є глибоким. У випадку інших людських суспільств, особливо сучасних, в яких виникають потоки нових ситуацій, а старі ситуації стають нестабільними, вплив організації зменшується. На думку дослідника, найбільш важливим елементом, з яким стикається діюча одиниця в ситуаціях, є дії інших чинних одиниць [1, с. 179]. Звертаючись до засад конструктивізму, соціокультурна реальність може бути розглянута як результат символічного конструювання суб'єктом власної проблемної та пізнавальної ситуації. В рамках такого аналізу може бути здійснено:

- аналіз текстової інформації, що міститься в описах соціального світу та фактично складених моделях поведінки діючих суб'єктів;
- аналіз контексту як певної відповідності між конкретним фрагментом тексту та реальними умовами діяльності суб'єкта [8].

Розглядаючи суспільство як соціокультурну єдність, соціокультурний підхід передбачає інтеграцію підходів, методів та результатів різних соціальних наук до вивчення соціальних спіль-

нот в їх конкретних специфічних характеристиках та змінах. Як зазначають дослідники, якісні методи, що стають все більш актуальними та доповнюють кількісні, мають багато спільного з антропологічним спостереженням, проте практика такого спостереження не може бути засвоєна за книжками та потребує живих носіїв для передачі досвіду [10, с. 130-133].

Актуалізацію соціокультурного підходу в соціології дослідниці називають специфічним варіантом культурного повороту в соціо-гуманітарних науках на пострадянському просторі. Суттєве значення тут має характер соціокультурних змін в різних суспільствах, що впливає на їх інтерпретацію національними соціологіями, залучення різних теоретичних та методологічних підходів [10]. Вважається, що соціокультурний підхід є вкрай доцільним при аналізі відмінностей, протиріч, розривів і дисконтинуальностей сучасного суспільства, а отже, він є вкрай корисним і при аналізі державного кордону як межі, що поділяє відмінні соціокультурні простори.

Соціокультурний аналіз не заперечує існування структур та інститутів, а також методології дослідження жорстких квазіприродних соціальних фактів. Але він концентрує увагу на людській діяльності і уявленнях, поза якими неможливе існування та відтворення соціальних структур. Спираючись на класичний поділ культури на матеріальну, духовну і соціальну, де остання розуміється як створені людьми і перетворені на традиції форми людського співіснування, соціокультурний аналіз розуміє предмет соціології як належний до сфери культури. Цей принцип є визначальним для широкого кола концепцій і шкіл, орієнтованих на різноманітну тематику і методи досліджень, які і формують соціокультурний аналіз. Тому соціокультурний підхід – це не жорстка і деталізована методологія, а специфічний науковий напрям, який розвиває і розширює можливості соціологічного бачення в сучасних умовах [10].

Слід зазначити, що повноцінно та всебічно розглянути процес соціокультурного конструювання державного кордону в межах традиційних соціогуманітарних дисциплін майже неможливо. Доцільним та ефективним, а іноді і єдиним можливим, в цьому випадку, на наш погляд, є поєднання існуючих в рамках традиційних соціогуманітарних дисциплін підходів, тобто використання міждисциплінарної перспективи. А саме: спираючись на засади соціології, культу-

рології, політології, історії та розглядаючи кордон крізь призму різних наукових дисциплін можна отримати найбільш повні та досконалі відповіді на актуальні дослідницькі питання. Історик В. Кравченко наголошує, що подібний інтердисциплінарний підхід має обов'язково спиратися на сучасну символічну (культурну, гуманітарну) географію [6, с. 77].

Необхідність застосування міждисциплінарної перспективи дослідження кордонів може бути визначена двома фактами:

1) існуючі та потенційні територіальні (прикордонні) конфлікти – такі конфлікти «продовжують отруювати міжнародні відносини, навіть якщо вони не проявляються на офіційному рівні та існують в латентній формі» [4, с. 34];

2) детального наукового аналізу потребують функції кордонів та прикордонних територій, що «під впливом глобалізації та міжнародної інтеграції швидко змінюються» [4, с. 34].

Ці фактори можна вважати вкрай впливовими, адже вони обумовлюють місце кордону не лише у політичному дискурсі, але й у свідомості громадян.

Висновки. Таким чином, соціологічний аналіз державного кордону може здійснюватись принаймні у двох напрямках: в межах функціонального підходу (кордон як соціальний інститут) та у межах соціокультурного підходу (кордон як соціокультурний конструкт).

Інституціонально кордон формується достатньо чітко і більшість соціологічних теорій звертаються до цього поняття саме крізь призму функціонального підходу. Однак слід зазначити, що, не беручи до уваги такі фактори як повсякденні практики індивідів, культурні та символічні чинники, зрозуміти місце та роль державного кордону майже неможливо. Розуміння того, що вивчення державного кордону лише як соціального інституту є недостатнім, приводить до актуалізації необхідності використання соціокультурного підходу.

Іноді зрозуміти всю масштабність явища, охопити його всебічно та розглянути приховані, на перший погляд, речі, майже неможливо в рамках однієї наукової дисципліни або одного теоретичного підходу. Так для розуміння інституціонального аспекту функціонування держкордону корисним є використання наборок експертів з права та юриспруденції, разом із тим для розуміння соціокультурного аспекту слід залучати результати досліджень істориків та антропологів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Блумер Г. Общество как символическая интеракция [Текст] / Г. Блумер // Современная зарубежная социальная психология. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. – С. 173-179.
2. Добренков В.И. Социология: в 3 т. [Электронный ресурс] / В.И. Добренков, А.И. Кравченко. – Т. 3. Социальные институты и процессы. – Режим доступа: <http://www.soc.univ.kiev.ua/LIB/PUB/D/DOBRENKOV/dk3.pdf>
3. Заславская Т.И. Современное российское общество. Социальный механизм трансформации [Текст] / Т.И. Заславская. – М.: Дело, 2004. – 400 с.

4. Колосов В.А. Российско-украинское пограничье: двадцать лет разделенного единства [Текст] / В.А. Колосов, О.И. Вендина. – М.: Новый хронограф, 2011. – 348 с.
5. Кононов И.Ф. Проблема границ и ее значение для социологии [Текст] / И.Ф. Кононов // *Методология, теория та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірник наукових праць* / відп. ред. В.С. Бакіров. – Харків: Харківський нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна, 2004. – С. 45-49.
6. Кравченко В.В. Блуждающая Украина [Текст] / В.В. Кравченко, А.А. Мусиездов, О.А. Филиппова // *Представления о Пограничье и практики их использования*. – Вильнюс: ЕГУ, 2012. – 174 с.
7. Моргунова А.Г. Образование как социальный институт: историография проблемы [Электронный ресурс] / А.Г. Моргунова // *Вестник Самарского гос. ун-та*. – 2002. – Режим доступа: <http://vestnik-samgu.samsu.ru/gum/2002web3/phyl/200230502.html>
8. Резник Ю.М. Социокультурный подход как методология исследований. [Электронный ресурс] / Ю.М. Резник. – Режим доступа: http://iph.ras.ru/uplfile/root/biblio/vst/2008/reznik_2.pdf
9. Суліма Є.М. Інституціоналізація глобальної влади [Текст] / Є.М. Суліма // *Наук. вісник Волинського держ. ун-ту ім. Лесі Українки* - № 4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vestnik-samgu.samsu.ru/gum/2002web3/phyl/200230502.html>
10. Филиппова О.А. Политика идентичности: антропологические методы и социокультурные интерпретации [Текст] / О.А. Филиппова, Ю.Г. Сорока // *Методология, теория та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірник наукових праць*. – Харків: Видавничий центр Харківського нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна, 2009. - № 15. – С. 129-135
11. Хобта С.В. Кордон України як соціологічна проблема: суб'єкти, інтереси, інституціоналізація [Текст] / С.В. Хобта // *Вісник Луганського нац. ун-ту імені Тараса Шевченка*. – 2012. – № 23 (258). – С. 41-58.
12. Черныш М.Ф. Социальные институты и мобильность в трансформирующемся обществе [Текст]: Монография / М.Ф. Черныш. – М.: Гардарики, 2005. – 254 с.
13. Щепанский Я. Элементарные понятия социологии [Текст] / Я. Щепанский; пер. с польск. – М.: Прогресс, 1969. – 240 с.

Стаття надійшла до редакції 18.01.2015

REFERENCES:

1. Blumer, G. Obchestvo kak simvolicheskaya interakcia (Society as a symbolic Interaction). *Sovremennaya zarubeznaya sicialnaya psihologia*. Moskva, 1984, pp.173-179.
2. Dobrenkov, V.U. Kravchenko, A.I. Socioilija: 3 tom: Socialnie institute i processi (Sociology: social institutes and processes). Regime to access: <http://www.soc.univ.kiev.ua/LIB/PUB/D/DOBRENKOV/dk3.pdf>
3. Zaslavskaja, T.I. Sovremennoe rossijskoe obchestvo. Socialniy mehanizm tranformacii (Contemporary Russian society. Social mechanism of transformation). Moskva; Delo, 2004, 400p.
4. Kolosov, V.A. Vendina, O.I. Rossiysko-ukrainskoe pogranich'e: dvadcat' let razdelenogo edinstva (Ukrainian-Russian boundary: twenty years of divided unity). Moskva, 2011, 348 p.
5. Kononov, I.F. Problema granic I ee znachenie dlya sociologii (The problem of borders and it's meaning for sociology), *Metodologia, teoria I praktika sociologichnogo analizu suchasnogo suspalstva*, 2004, pp. 45-49.
6. Kravchenko, V.V., Musiezdov, A.A., Filippova, O.A. Predstavleniya o pogranich'e I praktiki ih ispolzovania (Perceptions of Borderland and practice of their use). Vilnus, 2012, 174 p.
7. Morgunova, A.G. Obrazovanie kak socialniy institute: istriografiya problem (Education as social institution: history of the problem). *Vestnik Samarskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, 2002, no. 3.
8. Reznik, U.M. Sociokulturniy podhod kak metodologia issledovaniy (Sociocultural approach as methodology of research). Regime to access: http://iph.ras.ru/uplfile/root/biblio/vst/2008/reznik_2.pdf
9. Sulima, E.M. Institucionalizacia globalnoi vladi (Institutionalization of global government). *Naukoviy visnik Volinskogo dergavnogo universitety imeni Lesi Ukrainki*, no. 4, 254 p. Regime to access: <http://vestnik-samgu.samsu.ru/gum/2002web3/phyl/200230502.html>
10. Filippova, O.A., Soroka Ju. G. Politika identichnosti: antropologicheskie metodi I socioculturnie interpretacii (Politics of identity: anthropological methods and sociocultural interpretations). *Metodologia, teoria I praktika sociologichnogo analizu suchasnogo suspalstva*, 2009, no. 15, pp. 129-135.
11. Hobta, S.V. Kordon Ukraini yak sociologochna problema: subjecti, interesi, institucionalizacia (Ukrainian border as sociological issue: subjects, interests, institutionalization). *Visnik LNU imeni Tarasa Shevchenka*, 2012, no. 23 (258), pp. 41-58.
12. Chernish, M.F. Socialnie institute I mobilnost v transformiruyuchemsia obchestve (Social institutions in the society, which transforming. Moskva, 2005, 254 p.
13. Chepanskiy, Ja. Elementarie poniatia sociologii (Elementary terms of sociology). Moskva: Progress, 1969, 240 p.

Усенко Ольга Олегівна – аспірант

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Адреса: 61022, м. Харків, Майдан Свободи, 4

E-mail: usenkoolga@mail.ru

Usenko Olga Olehivna – postgraduate

V. N. Karazin Kharkiv national university

Address: 4, Maidan Svobody, Kharkiv, 61022, Ukraine

E-mail: usenkoolga@mail.ru